

Leylâ Erbil'in Öykülerinde Kadınlar ve Çocuklar

Women and Children in Leylâ Erbil's Stories

Gülşah KANDEMİR*

ÖZET

Leylâ Erbil'in öykülerinde kadınlar, ataerkil toplum düzeninde gelenek ve önyargılarla kuşatılmış, özgürleşme noktasında varoluş sancısı çeken çıkışsız bireyler olarak karşımıza çıkar. Yazar ayrıca, anneler ve çocuklar üzerinden kadınlık bilincinin gelenekler aracılığıyla kuşaklar arası aktarımına değinerek kamusal alanda ataerkilliğe hizmet eden geleneksel anne modelini eleştirir. Bu eleştiri aynı zamanda toplumun ahlak değerleriyle şekillenmiş, kadının sorgulamadan yaşadığı hayat biçimine yöneliktir.

Bu çalışmada, kadın deneyimlerini ve sorunlarını anlatılarının merkezine alan Leylâ Erbil'in öykülerindeki kadın karakterlerden yola çıkılarak; eril gelenek içerisinde boğulmuş kadınların hiçlik ve varoluş arasındaki çıkmazları değerlendirilecektir. Ayrıca çocuk karakterler üzerinden bu geleneğin kuşaklararası aktarımına değinilecektir.

ANAHTAR KELİMELER

Leylâ Erbil, kadınlar, çocuklar, öykü

ABSTRACT

We see women in Leylâ Erbil's stories as helpless individuals surrounded by traditions and prejudices in a patriarchal society and trying to exist while trying to liberate. Mentioning about the transmission of the consciousness of femininity to the next generations through traditions, the author also criticizes the traditional model of motherhood which serves for patriarchy in public sphere. This criticism is also directed to the life style shaped by the moral values of the society and led by women without questioning.

In this study, the distressed women's dilemmas between nothingness and existence in the masculine tradition are going to be evaluated based on the woman characters in Leylâ Erbil's stories which centre on the experiences and problems of a woman. Besides, the generational transmission of this tradition through child characters is going to be discussed.

KEY WORDS

Leylâ Erbil, women, children, story.

* YL Öğrencisi, Balıkesir Ün., Sosyal Bilimler Ens., Türkçe Eğitimi ABD, g_kndmr88@hotmail.com

Giriş

Türk öykücülüğünde dilde ve yapıda yenilenmeyi hedefleyen bir edebiyat anlayışının filizlenmeye başladığı 1950’li yıllarda edebiyat dünyasına başkaldırıcı tutumuyla dâhil olan Leylâ Erbil, bireye eğilen öyküleriyle dikkat çeker. Sosyal, toplumsal ve siyasal değişimlerin bireylerin iç dünyalarındaki yansımaları, ataerkil düzende kadının algılanma biçimi, ekonomik ve toplumsal çerçevede cinsiyet ayrımcılığı yazarın öykülerinde sıklıkla gündeme getirdiği konular arasında yer alır. Erbil, anlatılarının tümünde tabularla kuşatılmış bir dünyada yaşamının ağırlığına ve bu ağırlık altında en çok ezilen cinsin kadınlar olduğuna vurgu yapar. Bu nedenle öykülerinde bireyin varoluş problemini, kadın ve onun açmazları üzerinden dile getirir. Öykülerde genellikle ataerkil bir dünya içinde hapsolmuş, sürekli olarak toplumla ve kendisiyle hesaplaşma içindeki kadınlar ve kız çocukları merkezde yer alır.

Yazarın *Hallaç* (1960), *Gecede* (1968) ve *Eski Sevgili* (1977) isimli öykü kitaplarında ana karakterleri kadın olarak belirlemesi bilinçli bir yaklaşımdır. Çünkü onun öyküleri, ataerkil düzende kadının baskı altında tutulmasına, toplumun aile, evlilik ve cinsellik hakkında değişmeyen değer yargılarına bir başkaldırı, bir direniştir. Erbil’in özgün kalemiyle şekillenen bu eleştirel tavır, bireylerin kişisel yabancılaşmalarını, burjuva ahlakının değer yargılarını (Büker, 2008: 5), kadın ve sorunları çerçevesinde işlediği öykülerinde ironik bir söyleme yaslanır.

Kadın sorunlarını ele alışındaki cüretkâr tutumuyla öykü dünyasında sivri len Erbil, biçimsel anlamda da geleneksel öykü anlayışının tümüyle dışında durmuştur. *Seçilmiş Hikayeler* dergisinde çıkan ilk hikayesi “Uğraşsız” (1956) dan bu yana “kısıtlı toplum düzenine başkaldırma niteliğinde, varoluşçu yöneliş ve temalarla yazdığı öykülerinde”, “dilini oturmuş kelime hazinesini ve söz dizimi kurallarını” değiştirerek yeni biçim arayışlarına girmiştir (Necatigil 1972: 123). Ayrıca öykülerinde olay, yer, zaman, kişi ve konu gibi öğelere bağlı kalmamıştır. Onun metinlerinde biçimsel anlamda dikkati çeken en önemli unsur, kararlılıkla uyguladığı, imla kurallarını bozan ve yıkan tutumudur. Cümle başında büyük harf kullanmama, noktalama işareti olarak virgüllü ünlem, virgüllü soru, üç virgül, üç virgüllü ünlem ve üç virgüllü soru işareti gibi kullanımları içeren bu tutumun düşünsel içeriğinde ise yazarın ifadesiyle “*ele aldığı sakatlanmış insanların, normal (!) insanlar için konulmuş işaretlemelere sığmayan halleri*” yatmaktadır. Toplumun sakatlanmış, yaralanmış ve hasta bireylerden oluştu-

ğunu düşünen yazar, “bu toplumda delilik dediğiniz şey aslında ‘normallik’ hâli” dir diyerek insanlığın kaçınılmaz biçimde sakat, yaralı ve hasta olduğuna vurgu yapar (Zileli 2012). Bu nedenle öykü kişilerinde görülen ruhsal sakatlıkları ve delilik hâllerini bilinç akışı, iç monolog gibi tekniklerle zenginleştirerek verir. Bunların dışında iç diyalog, iç çözümlene, montaj, geriye dönüş ve mektup tekniği de yazarın başarıyla kullandığı anlatım teknikleri arasındadır.

Erbil’in öyküleri biçimde gördüğümüz özgünlük arayışının yanı sıra politik, psikanalitik ve felsefi derinlik taşıyan bir söyleme yaslanır. Onun öykülerinin düşünsel yanı bir anlamda Freud’un psikanaliz yöntemiyle Marx’ın kapitalizme başkaldırışından ilham almıştır. Yazarın düşünce sistemi olarak etkiledikleri arasında Freud ve Marx haricinde; Sait Faik, Nazım Hikmet, Beckett, Dostoyevski, Kafka, Sartre, Shakespeare gibi isimler yer alır (Büker 2008: 5). Buna bağlı olarak yazarın yer yer psikanalizci, varoluşçu ve sosyalist boyutlarda yoğunluk kazanan yaklaşımı, öykülerin bir başka boyutunu oluşturur. Fakat Erbil bu görüşleri, okuyucuya sosyal bir mesaj verir gibi öğretici şekilde sunmaz. Anlatıların biçim özelliğine de yansıyan bir takım tabuları yıkma fikrine dayalı geleneğe başkaldırısını, kurmaca metnin kişileri üzerinden eleştirel bir dille yapar.

Öykülerde ataerkil geleneğe başkaldıran kadınların varlığı, kadının kendini algılayış biçiminde edineceği farkındalık ile varoluşunu gerçekleştireceğine işaret eder. Ancak kadının özgürleşmesi toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak yorumlandığı için kadın, kısıtlı toplum düzenine hapsedilir. Böylece doğal olarak sahip olunması gereken haklar, öykülerde kadın için bir özgürlük problemine hatta varoluş sancısına dönüşür. Erbil’in öykü dünyasında gezinirken geçmişi tamamen söküp atamayan, ataerkil ailenin ve toplumun nefesini her zaman enselerinde hisseden bu kadınların varoluş mücadelesinde tanık oluruz.

Kadının Varoluş Sancısı

Erbil’in öykülerinin beslendiği önemli bir kaynak olarak varoluşçuluk, Sartre’in insanda varoluşun özden önce geldiği düşüncesi ile insanın özünü kendi yarattığı fikrine dayanır. İnsan dünyaya atılarak, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendini belirler. Bu belirlenme yolu hiç kapanmaz, her zaman açıktır (Özata 2007: 118). Erbil’de bu mücadele çoğu zaman, varoluşçuğun popüler imge öğelerinden biri olan bireye ve onun iç çatışmalarına yöneliktir.

Öykülerde varoluşçuğun etkisiyle ortaya çıkan “karamsarlık” ve “umutsuzluk” halleri; anlamsızlık, cinsellik ve suç gibi temalarla işlenir. Yaşamın an-

lamsızlığı, geleneklerin ve aile yaşantısının dayatmalarından kaynaklanan kısıtılmışlık hissi, kadın karakterleri çıkışsızlığa ve derin bir bunalıma iter. Dolayısıyla Erbil’de bunalım, dış koşullardan çok varoluşsal nedenlere dayanan; kadının üzerinden bir türlü sıyrılmayı başaramadığı bir kabuktur.

Bu bağlamda, yazarın ilk öykü kitabı *Hallaç*’ta (1960) yer alan kadın karakterlerde varoluşçuluktan beslenen derin bir yalnızlık ve huzursuzluk hali göze çarpar. “Yatak” öyküsünde bu durum yıllardır havalandırılmamış bir yatağa girip çıkan mutsuz kadın figürüyle somutlanır. Kadınlığını merak edecek denli kendine yabancılaşan kadının tüm dünyası, simgesel bağlamda yanında olan kuş, yatağı, bir de ara sıra görüştüğü Hatçe ve Nazır adındaki çiftten ibarettir. Öyküde yıllardır havalandırılmamış olan “yatak” imgesi cinsel gönderimler içeren bir huzursuzluk nesnesine dönüşmüştür. Kadını gittiği her yerde takip eden izleyici konumundaki “kuş” ise toplumu simgeler. Çünkü kadın yaşamının her anında “kuş”la karşı karşıyadır ve hareketlerini “kuş”a göre şekillendirmek zorundadır. “Gerçekte tek başıma da değilim. KUŞ var işte. Bir düzen kurulu aramızda. Bana o bakıyor. Neyim olduğunu bilmiyorum. Odamdan çıkmıyor pek. Açıyorum pencereleri dilerse uçsun gitsin diye, hiç oralı olmuyor.” (Erbil 2004: 11).

Toplumun eril gelenek algısı, kadını silikleştirip adsız bir nesne hâline getirir. Bu nedenle Erbil’in çoğu öyküsünde erkek karakterlerin genelde isimleri belli iken, kadınlar isimlidir. “Sarhoş Yaşantılar” da yazar, karakterlerini alfabeye harflerine başvurarak A, B biçiminde veya Kuzeyli gibi adlandırmalarla kişileştirir. Bunun yanı sıra “BVCZJ’ler” , “ADL ve n’ler” şeklinde simgesel ifadelerle karmaşık ve kapalı bir anlatım yolunu seçer.

Kadın karakter A, erkek karakter B tarafından istenen, arzu edilen, edilgen bir varlıktır. Kadının yanında şehvetten başı dönen B, sevgilisi olan A’ya gitmemesi için diller dökerken A, B’den aynı sözleri pencerenin önünde bağırarak söylemesini ister. B, bir erkek olarak toplumun içinde küçük düşeceğini düşündüğünden kadına bu sözleri söylemekten çekinir. Güçlü ve gururlu tavrıyla erkek, sözde varoluşunu bir kez daha kanıtlar topluma. “...adam kapıyı sokak kapısını itiyor bu kez avazı çıktığıınca “defol git dönüşte bulmayım seni burda” diyor ve koşarcasına çıkıyor kapıdan...” (Erbil 2004: 40).

Başta kalmayı reddeden kendisi olduğu halde, istenmeyen ikincil konuma itiliverir böylece A. Kendisinin değil de; başkalarının istediği gibi bir birey olma adına yok olan, hiçleşen kadın , “ KENDİ KENDİNİ YARATAN BAHANELER’le kendisini ama altında bi tane daha KENDİ kalmadan son kendini de kandırdığını...” (Erbil 2004: 41) geç de olsa fark eder.

Erbil'in öykülerinde hiçliğin kıyasında duran kadının birey olma çabası da işte tam bu noktada, "varoluş sancısı"ndan farkındalığa evrilen çizgide başlar. Çünkü kadının toplumun değer yargılarına yaslanan bir yaşam sürüşü, zamanla kendi benliğini yitirmesine neden olur.

"Bilinçli Eğinim I" deki anlatıcı, toplumsal değerlerden, topluma uyum sağlayabilmenin koşulu olan birtakım zorunluluklardan bunalmış bir kadındır. Parası olduğu halde hiçbir özelliği olmayan ucuz bir deniz donu çalmakla toplumsal ideolojinin kendisine sunduğu öznelliği reddetmek ister (Şentürk 2009: 118). Kadının hırsızlık yaparak suç işlemesi, toplumda varoluşunu ispatlama arzusuyla gerçekleşir. Fakat daha sonra bu durum, bir anlamda kadının kendi özgürlüğünü sınıdığı ve haz duyduğu bir eyleme dönüşür. Çünkü onun tek amacı kendi olmaktır. Böylece kadın varoluşçuluğun "özgür seçim" ve bu seçimin gerektirdiği "eylem" ilkelerini uygulamış olur.

"O deniz doncuğu bir yerler kımıldatmıştı içimde, bi umut kısmı ola ki, uğruna oncacık bir özveriye göze alamaz mıydım? İşte burada bu olayın bir umut sanısının ÖZVERİYE KAPILMA DUYGUSUNDAN MI yoksa ÖZVERİ DUYGUSUNA KAPILMAK İÇİN Mİ sokulduğunu yaşıntıya... Ama, burada bu asıl ereğin gözden kaçan süresinde bi çeşit mutluluk vardı. " (Erbil 2004: 18).

Şehrin yozlaştığı, kişilerin insani özelliklerini kaybettiği bir dünyada olmak onu bunaltır. Çünkü kadın için toplumsal düzen mutluluk, özveri, aşk gibi duyguların içinin boşaltıldığı, kişinin eylemlerinin ve varoluşunun bir hesaplılığa ve "şov"a dönüştüğü, her şeyin maddiyata dayandığı, "et kişi"lerden oluşmuş bir düzendir (Şentürk 2009: 86).

"Ama et kişiler çıkmıştı yürümeye, yürüyüp de birbirlerine kendilerini göstererek ilgi çekerek de ve de önemli oldukları duygusuna kapılarak mutlu sanısını uyandırıp da birbirlerine sırt çevirerek giysiler göstererek dişilikler, erkeklikler göstererek kamaştırmaya birbirlerinin gözlerini de güçlülenmeye..." (Erbil 2004: 27)

"Bilinçli Eğinim I" de olduğu gibi diğer öykülerde de, kadın kahramanların ortak noktası kendilerini öteki insanlara bağımlı hissetmekten kurtarmaya çabışmalarıdır. Leylâ Erbil'in kadın kahramanları, kendilerini "seçerken" bunalım yaşamakta, nihilistçe "hiç"likten dem vurmak yerine, ellerini kollarını bağlayan geleneksel inanışlarla mücadele etmektedirler (Özata 2007: 163).

Erkeğin özneleşmesiyle nesneleşen kadının "kendi için var olma" mücadelesi, "Öyküsüz"de feminist bir söylemle dile getirilir. Erkek, hayatın olanakları-

nı sınırsızca kullanma şansına sahipken kadına sınırlı sayıda olanaklar bahşedilmiştir. “İlkokuldan bu yana gelir Rüstem. Kurulur, L’Opera de Paris’te Bachkaus’ı dinler. Ben dinleyemem, ben Rüstem’in öyküsü iken, tutar günü beslerim Rüstem. Sırnaşık, kurumcu, ilkokul arkadaşım...” (Erbil 2004: 33).

Rüstem öyküsüdür, çünkü onun kadına sunulan kısıtlı olanaklar dâhilinde yaşadığı, bir yazgıya dönüşen öyküsü yoktur. Onu öyküsüzleştiren ise kadının gözünde erkeğin hayatta her şeye sahip bir cins, öyküsüz bir varlık olarak konumlanmış olmasıdır. Erkeğin ayrıcalıklı konumu anlatıcı kadının başkaldırısıyla yerle bir olur.

“Seni tıka basa doyan, bekleyen, ocağına düşüren, öyküsüz seni, seni ben. Al öp: yetisizliğim, kaçaklığım, başkaldırmışlığım, sığınmışlığım dişle, açıl, öykülen, benleş.” (Erbil 2004: 34).

Böylece kadın hiçlikte yitip gitmemek adına, kendini öyküleştiren geleneği bozar. Öykü kişilerinde görülen “yitik ben”, zamanla pasif kadının yaşadığı salt çıkışsızlıktan kurtulur, bir adım daha öteye giderek başkaldırıya dönüşür. Onları başkaldırıya sürükleyen ise özgürlük arayışlarıdır.

Kadın Özgürlüğü Problemi

Erbil, kadının özgür aşk arayışını, “Konuşmaklardan Bakan” da dile getirir. Kuşa benzer bir yaratıkla kadın arasında geçen deneysel bir sevi arayışdır bu. Öyküde adının açıklanmadığı bu canlı; kuşlar, yılanlar, insanlar arasında bulamadığı seviyi karşısındaki kadından istercesine onun ellerine dokunup kollarıyla onu sararak gagasını yüzünde gözünde dolaştırır. Fakat kadın en eksiksiz ve en özgür seviyi ona nasıl sunacağını bilemez. “Kişi aşk diye hür diye dilsiz ve çirkin olmayan ve ne olduklarını iyice bildiği kişilere de usunu, çağrışım gücünü, dip bilinç akışını yitirmeden, sırf açlık, sarhoşluk, yoksulluk ya da beğeni etkenlerinden sıyrılmış HANGİ ÖZGÜR SEVİ’yi toplayabilirdi?” (Erbil 2004: 52).

Özgürlüğe koşmak isteyen kadın, “Ben ilkel ve gür bi kendini değiştirmeye, özgür seviye akmayı istiyordum.” (Erbil 2004: 52) diyerek kendini değiştirme yetisini sınamak ister. Çünkü o, toplumsal ideolojinin sunduğu güç ilişkilerine dayanan kadın-erkek ilişkilerini reddederek, “özgür sevi” olarak adlandırdığı, kişilerin birbirlerine bağımlı olmadığı ve birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmadığı aşkın peşindedir (Şentürk 2009: 78). Bu nedenle sevinin yalnız erkeğin istemiyle değil; kadının kendi istemiyle de olmasını arzular.

Bireylerin özgürlüğünü kısıtlayan, yaşamlarının üzerine koca bir kaya gibi çöken baş düşmanlardan birisi toplumun sürekli gözetleyen, gece gündüz ba-

şuçlarından ayrılmayan dikizleyici gözüdür (Şahin 2009: 375). "Üç Arkadaş Ya da Oyun" adlı öyküde bu durum aralarına kimseyi almayan üç arkadaş üzerinden yansıtılır. Bunlardan biri yazar, biri oyuncu, diğeri ise balerindir. İri kemikli, kalın çerçeveli kara gözlüklü olan kadın; baskın, yöneten, kollayan, etkileyen, korkutan, gözetleyen konumunda toplumun gözünü simgeler. "İçlerinde en kötüsü oydu bence. Hernenleri ayarlayan, hazırlayan, yöneten oydu. O istese her-nenler daha iyi olurdu, istemiyordu." (Erbil 2004: 87).

Diğer iki kişi ise "kısıtlı yaşantılar arasında özgür olamayan bi aşkla" (Erbil 2004: 91) birbirini sevmektedir. Özgürlükleri hiç gitmeyen, yanı başlarındaki toplum tarafından sürekli engellendiği için yüzgöz olmamış, konuşulmamış bir aşktır onlarınki. Toplum tarafından sürekli denetim altında olan kadın ve erkek için mutlu oldukları tek an, kişiliklerinin gücünü kanıtlayarak varoluşlarının bilincine erdikleri andır. Balerin olan kadın, oyuncu olan erkeğe cilve yapmaya, onu baştan çıkarmaya cüret ederek varlığını göstermeye başlar.

"Çıtı pıtı dişi vakit vakit açıkça isyan çıkarıyor. Oturduğu yerden uzatıp, bacaklarını battement tendu'lar yapıp, «Giselle'in baş rolünü aldım!» diyor, «Ben Giselle'im!» diyor. Hop ediyor yüreği Ötekilerin, hele gözlüklünün, hele gözlüklünün. Giselle ne demek? Bittik mahvolduk, iki iki kaldık, yani hiç kalmadık demek, oyun bozuldu demek." (Erbil 2004: 88).

Gözlüklünün oyunu bozulsa, bireyi dört yandan saran toplumun denetçi kolları aradan çekilse kadın erkek arasındaki ilişki değişecek ve özgürleşecektir.

"Ölü" de ise evlilik bağı uğruna özgürlüğünü yaşayamadığını düşünen bir kadının hayıflanmaları dile getirilir. Ölmek üzere olan kocasının başında geçmişle yüzleşen kadın, evliliğinin ikiyüzlülüklerini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer. Otuz yıllık evlilik hayatında hiç istemediği halde bu evliliğe sadık kalmıştır. Oysa kocasını defalarca aldatmayı düşünmüştür: "Durmadan seni aldatmayı kurmuşumdur... Denedim de birkaç kişiyle ama olmadı, olmadı işte yapamadım, sıyramadım bir türlü olmuyor işte çıkaramıyorum..." (Erbil 2010: 56).

Evliliği boyunca kocasından başkasıyla yaşayamadığı cinselliğini ortaya döken kadın, kocası hayattayken ona söylemediği duygularını, düşüncelerini ölüye artık rahatlıkla söylemektedir. Kadının pişmanlıklarla dolu evliliği, özgürlüğü kısıtlayan bir cenderedir adeta. "...ben kötülesem sen güçlendin, sevsem ağladın, eğlensem ölmeye kalktın, seni aldatmalıydım, aldatmalıydım..." (Erbil 2010: 6).

Erkeğin dünyasında yenik düşmüş, ataerkil düzene boyun eğmiş kadının bu itirafları, onu özel yaşama hapseden, ruhsal ve bedensel arzularını baskı altında tutan geleneğe başkaldırının ilk adımı sayılabilir. Çünkü kadın, kendini tanıdığı ve özgürce ifade edebildiği ölçüde varoluşunu gerçekleştirmiş olacaktır.

Anneler ve Çocuklar

Erbil’de bireylerin yetişkinlik dönemlerindeki arayışlarına işaret eden çocukluk, cinsiyet ayrımcılığı üzerinden kız çocuklarının mutsuz iç dünyasına eğilir. Kız çocukları, genellikle babaların sevgisinden uzak kalmış, annelerin otoritesi ve gözetimi altında ezilmişlerdir. Erkek çocuklar ise “Ayna” ve “Bunak”ta olduğu gibi daha çok burjuva çevrenin içinde sıkışıp kalmış ve başta aileleri olmak üzere içinde yaşadıkları düzene baş kaldıran asi tiplerdir. Bireylerin çocukluk dönemlerinde maruz kaldıkları şiddet ve baskıcı eğitim anlayışı onları ilerde hasta, yaralı ve sakatlanmış birer yetişkin hâline getirir. Bu bağlamda Erbil’in öyküleri özellikle annelerin denetimi altında kısıtlanan çaresiz çocuklarla doludur.

“Ayna” ve “Bunak” öykülerinde anneler tarafından cinselliğin yasaklanması, çocukça cinsel eylemleri yüzünden yakılarak cezalandırılan çocuklarla uç noktaya ulaşır. *“maşayı ateşe soktum, içeri daldım, bir daha yapmadı ama, ikisini de yaralamışım, oğlum da, kızımı da.”* (Erbil 2010: 38).

“Bunak”ta babanın *“seni bana sayıyla vermediler ya, kimin tohumundan fırladıysan onun tarlasında ağla”* (Erbil 1984: 56) diyerek dört yaşındaki kızını pencereden dışarıya atarak sakatlaması, oğlunu ise daha çok sevmesi cinsiyet ayrımını belirgin bir biçimde ortaya koyar.

Erbil’in öykülerinde babalar, ailenin geçimini sağlamak için ya dışarıdadır ya da ölmüştür. “Vapur” adlı öykü bize, küçük bir kızın anlatımıyla erkeksiz, çocuklarıyla baş başa kalmış, yaşam savaşı veren bir annenin dramını verir. Kadın, kocası denizci olduğu için evi tek başına geçindirmek zorunda kalmıştır.

“... isteyene hırka örer annem parayla, iki liraya yapar bu işi, babam hiç yanımızda olmaz, mektupları gelir bir yerlerden durmadan kalın ve şişkin zarflar, ablam, kabak çekirdeği yer ve oralarda bulduğu yaşıtı bir çocukla oynamaya başlar hemen.” (Erbil 2004: 13).

Öykünün anlatıcısı küçük kız, denizlere açılmış ve bir daha hiç dönmeyecek olan babasını bekler durmadan. Babanın dönmeyişi, anne ve çocukları hayatta daha güçlü durmaya iter. Oysa annenin elinden hiç eksik etmediği örgü-

süyle, çocukların kabak çekirdeği yiyerek denize bakışında buruk bir hüznü vardır hep." *Babam kimdi benim, neredeydi, neden hiç dönmemişti.*" (Erbil 2004: 32) diye soran çocuğun gözünde baba imajı kendisine çok uzak ama hep beklenendir.

"Tanrı"da, Almanya'ya gidip ailesini unutan baba da geri dönmez. Dağılan yuvasını kurtarmaya çalışan Zarife ise dört çocuğuyla ortada kalır. Çocukların ikisi ishalden ölür. Zarife, kocasını bulma umuduyla Almanya'ya gider ancak orada bir akıl hastanesine kapatılır. Böylece babasız ve annesiz kalan çocuklar dağılmış, sevgisiz bir aile ortamında yitip gider.

Kadınlığın kuşaklar boyu süren değişmez çizgisinin irdelendiği diğer öykülerde, kadınlık sürecinde ilerleyen kız çocukları ve bu evrede onlara örnek olmaları beklenen anneler merkezde yer alır. Kadınların ataerkil düzende varoluşlarını "annelik" göreviyle gerçekleştirmeye çalışmaları, anne-kız ilişkisini çatışmaya çevirir. Çünkü geleneksel kadınlık rolünü benimseyen anneler, erkek çocuklarına daha geniş bir yaşam alanı sunarken; kız çocuklarını toplumdun sahte namus anlayışıyla daraltmışlardır.

"Bilinçli Eğinim II " de, kız çocukları üzerinde kurulan aile baskısının yetişkinlikte dahi bireyin peşini bırakmayışı, anlatıcı kadının ölen anne ve babası üzerinden simgesel bir anlatımla dile getirilir. Öyküdeki anlatıcı hayatta yaşama dair hiçbir umudu kalmayan, evde tek başına ölümü bekleyen, yalnız bir kadındır. Annesiyle babası yıllar önce ölmüştür. Kızları onların mezarından getirdiği toprağa ıtır ve fesleğen ekmiştir. Böylece anne ve baba simgesel bağlamda fesleğen ve ıtır imgesiyle evin içinde dal budak salarak saksılarda yaşamaya ve kızlarını denetlemeye devam ederler. Öyküde özellikle annenin ataerkil geleneği babadan daha katı bir biçimde sürdürdüğü görülür. Denizci olduğu için evden uzakta olan babanın tüm otoritesi anneye geçmiştir. Ailenin kökleşmiş baskıcı tutumu karşısında mutsuz bir çocukluk geçiren kadın, en çok annesi tarafından kısıtılmıştır. " *Oysa bakın, özellikle anneme bakın, beni bi an önce boğmakta ne denli ivedilikle çabalıyo. Belma'lar denli bi kızı olamayışının, yaşamalardan çekip çıkarılmasının günüsünü, bana olan yenişemezliği basıl ışık çılığından keskin ürpertilerle dolanıyo boynuma...*" (Erbil 2004: 29).

Anne, kızını kendi istediği şekilde bir yaşantıya zorlayarak onun varoluşuna engel olmaktadır. Kızına sürekli arkadaşı Belma'yı örnek göstererek "...ah! öyle bi kız olamadın", "elleri, kolları bilezik dolu, tutumlu" der durur (Erbil 2004: 30).

“Ayna”da ise burjuva kesimini temsil eden anne, tıpkı ataerkil toplumun kadına biçtiği rolün değişmezliğini doğrular gibi, çocuklarını kendi düzenine uygun olarak yetiştirmek ister. Babanın ölümüyle birlikte çocuklar üzerinde annenin otoritesi artar. Şefkatli, koruyucu anne bir anda çocuklarını cezalandıran eli maşalı bir tipe dönüşür. Burada Leylâ Erbil’in asıl temas etmek istediği nokta, bekârken baba evinde, evlenince de çocukları olana kadar koca otoritesinde kalan annelerdir. Kendisi baskıyla büyüyen kadın, bunu çocuklarına miras bırakacak ve bu durum kısır bir döngü hâlini alacaktır.

Öyküde otoriter anne figürüyle sergilenen kadın, paşayla yapmış olduğu evliliğiyle yükselmiş, lüks içinde yaşamıştır. Fakat şimdi oldukça yaşlanmış, hatta düşkün hâle gelmiştir. Hayatının kalanını, gençliğinin şaşaalı günlerini özlemle anarak geçiren kadının oğlu ve kızından başka kimsesi yoktur.

Devrimciliği birkaç Amerikalı öldürmekten ibaret gören oğlu, burjuva düzenine savaş açıp evi terk etmiş bir gençtir. Kızı ise annesinin mirasına konmak için onun ölümünü beklemektedir. Hatta annesinin acizliğinden, düşkünlüğünden yararlanarak evde istediği gibi hareket etmekte ve gözleri görmüyor sanarak kapıcıyla, annesinin gözünün önünde sevişmektedir. Böylece genç kız kendi üzerindeki anne otoritesini yok saymaktadır. Bu tespitten hareketle, öykülerde çocukların aile ortamından uzaklaşma isteğinin oluşmasında; sevgisizlik, baskı ve şiddetin büyük ölçüde rol oynadığını söylemek mümkündür. Nitekim özgürlüğü kısıtlanan çocuklar büyüdüklerinde bir yolunu bulup kendilerine özgürlüğün kapılarını açtığını sandıkları dünyaya adım atacaklar, böylece kutsal anne figürünü yok sayacaklardır. Diğer bir deyişle büyüklerin elinde yitip giden kız çocukları büyüdüklerinde ya anneye benzeyecek ya da eril dünyaya isyan edeceklerdir.

Cinselliği bastırılan, hor görülen ve özgürlüğü elinden alınan kadının isyanını, “Gecede” öyküsünde Semra karakteriyle hayat bulur. Burjuva üzerinden toplumda kadının yerinin sorgulandığı öyküde Semra, kendiyle yüzleşme sürecine girmiş bir kadın olarak karşımıza çıkar. O, diğer öykülerde gördüğümüz pasif kadın figürlerinden farklıdır. Çünkü Semra, tabuları yıkma ve cinsel özgürlüğü için savaşıma arzusundadır.

Annesinin tüm baskılarına rağmen erkeklerle arkadaşlık yapmaktan çekinmeyen Semra’nın kendini keşfetme ve özgür olma adına giriştiği davranışları onun çocukluğuyla ilintilidir. Denizci olan babadan ayrı geçen çocukluk dönemi; annenin temiz, ahlaklı, hanım hanımcık bir kız, ileride ise evine, eşine bağlı bir kadın olması adına uyguladığı baskılarla örselenmiştir.

“Anam: ‘Kızlar koşmaz, kızlar etmez,’ der dururdu ,‘örselenirmiş’ nazik yerleri kızların koşunca, onun için birinci olurum koşularda ben de gider, göstereceğim ben daha ona ‘örselenmeyi’, Elizabeth sarayında ‘ye ye’ yapar mı kim bilir? Sonunda ananın istediği biçim bir kız oldum heh! Evli barklı—evlilikle sınıf değiştirmiş, eşine pek bağlı, başkalarıyla, yatmayan—yatmayan değil yatamayan—...” (Erbil 2004: 77).

“Konuşmadan Geçen Bir Tren Yolculuğu” asırlardır ataerkil toplumun kadına yüklediği geleneksel rolün kuşaklar arası aktarımına değinir. Öyküde Tekvin ninenin her türlü derde, hastalığa çeşitli ilaçlar yapıp hazırladığı bir çanağı vardır. Ninenin ölümüyle *“yüzyıllardır koyup kotarılmaktan dibi tutmuş, ağırlaşmış, atalar yadigârı, kararmış kutsal çanağı”* (Erbil 1984: 8) pencereden dışarıya fırlatan kız çocuğu, kadınlığın simgesi olan sol memesinin bir arı tarafından sokulmasıyla cezalandırılır.

“Tekvin’in ruhudur cezalandıran seni, ne denli emsem alamam ağunun tümünü oradan yüreğine işledi, dolaşacaksın böyle bağışlayası seni.” (Erbil 1984: 8).

Ninenin elinde kutsallaşan çanağın fırlatılışı, bir anlamda toplumsal tabuları yıkmaya kalkışmaktır. Çünkü toplumun gelenek ve göreneklerini, kadına dayatılan tabuların gücünü elinde tutup bunları kuşaktan kuşağa aktaran Tekvin ninenin ruhudur. Kız çocuğu ise Tekvin nineye yani topluma başkaldırışı-nın cezası olarak kendisini sokağın zehri ile yaşamak zorunda kalacaktır.

Erbil’in anne figürü aracılığıyla değindiği bir diğer konu da cinselliklerdir. Bu bağlamda “Ayna” ve “Bunak” öykülerinin en dikkat çekici yanı, annenin hem kızını hem de oğlunu çocukluklarında oynadıkları cinsel oyunlardan ötürü cezalandırmış olmasıdır. Bu durum hem yasakçı cinsel eğitimi gözler önüne sermesi hem de çocuğun ruhsal gelişiminde cinselliğin etkisini göstermesi açısından bizi Freud’un libido kavramına götürür. Freud’a göre cinsel içgüdü doğuştan beri vardır. Bu nedenle çocuklukta ket vurulan ya da yanlış yönlendirilen cinsel dürtüler, bireyin gelecekteki yaşamını olumsuz etkiler (Uygun 2010).

“Ayna” öyküsünde bu düşüncenin bir yansıması olarak anne figürüyle toplumun cinselliği ayıp sayan ve yasaklayan değerlerine vurgu yapıldığı görülmür. Öyküde küçükken kızını ve oğlunu cinsel eylemleri yüzünden maşayla yakarak cezalandıran anne, böylece çocuklarına cinselliğin tabu olduğu mesajını vermiş olur.

“(...)küçükken seyrettim sizi anahtar deliğinden aylarca baktım oğlum daha dörtle-rindeydi gene de anlıyordum kızım çoktan uyanmıştı delikten yüzü görünüyordu kızımın

ağzı çarpılıyor gözleri kayıyordu maşayı ateşe soktum, içeri daldım, bir daha yapmadı ama ikisini de yaralamışım, oğlum da, kızımı da (...)" (Erbil 2004: 38)

Cinselliğe olan merakından dolayı iki çocuğunu da cezalandıran anne, yıllar sonra "Onlar yaralıdır sevişemezler " der ve "sen neden sevişemiyorsun, onlar neden biz neden sevişemiyoruz? " (Erbil 2010: 39) diye kendi kendine sorar. Geç de olsa kendisiyle yüzleşen kadın "biz neden sevişemiyoruz?" diyerek aslında toplumun tabulaşan namus anlayışını yansıtmış olur. Bunun yanı sıra öyküde kişilerin Freud'un düşünceleriyle örtüşen türde davranışlar sergilediğini görürüz. Önceleri çocukları için "Babaları ölünce dul kaldım" diyen anne, öykünün sonunda "oğlum ölünce dul kalmışım" (Erbil 2010: 38) diyerek Freud'un "oedipus" kompleksine, kızına yönelik "sen de biraz babanın karısı sayılırsın" (Erbil 2010: 33) sözleriyle de "elektra" kompleksine gönderme yapar (Şahin 2009: 312-313).

Anne kocasının ölümüyle başkasına varmadan çocuklarının başında kalarak sözde fedakâr anne rolünü oynamıştır. "babaları ölünce dul kaldım, ama başkasına varmadım, onlara baktım, okuttum büyüttüm..." (Erbil 2010: 38). Bu, sözde fedakârlıktır çünkü anne, çocuklarına baskılarla örülü bir dünya kurmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Çocukken cinselliğin bastırılışı, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde bireyleri salt özgürlük arayışına itecektir. "Gecede" öyküsünün Semra'sı lise yıllarında Nevzat isimli bir gençle konuştuğu için babasından dayak yemiştir. Üniversite yıllarında ise annesine inat, özgür olma adına Namık'la arkadaşlık kurar. Semra için arkadaşça başlayan bu yakınlık Namık'ın onunla birlikte olmak istemesiyle farklı bir boyuta taşınır. Çünkü Namık, Semra'yı cinsel bir nesne olarak görmekte ve sürekli onunla birlikte olmayı arzulamaktadır. Genç kız Namık'ın bu isteği karşısında kendini aşağılanmış hissettiği için önceleri onun arzularına boyun eğmez. Fakat sonra Namık'ın ısrarcı tavrı karşısında, Semra da bir kadın olarak cinsel yaşam özgürlüğünü yaşamak ister ve Namık'la birlikte olur. Böylece Semra, cinselliğin toplumda yalnızca erkeklere bahşedilen bir özgürlük olmadığını kendince ispat etmiştir.

Yıllar sonra dönüp baktığında ise annesinin yasaklarını çiğnemek adına, yaşadıklarını iğrençlik olarak görecektir. Çünkü erkeğe boyun eğmektense onun gibi yaşamayı seçen Semra, nesne olmamak adına cinselliğinden ödün vermiş ve kadının cinsel kimliği dışında erkeklerin arasında yeri olmadığını anlamıştır. Fakat o, erkeğin gözünde cinsel bir meta olarak kalmak istemez ve çareyi tüm kadınların birleşmesinde, toplu mücadelede, toplu başkaldırıda

arar. Feminist bir öfkeyle “sırtımızı döve döve hadi deseler” diyerek kadınların mücadeleye girişmesini ister.

“Kaşamıza vura vura bir eyleme soksalar bizi, edindirselerci öylesine değerler uğruna ölünesi. Rus—Amerika savaşı da başlamadı daha, başlayacağı da yok, Türk—Çin—Amerika savaşı ya da Afrika—Amerika savaşları. Sırtımızı döve döve ‘Hadi,’ deseler, hadi savaşa deyyuslar, korkak kaçaklar, kancıklar! “ (Erbil 2010: 75).

Genç kızların öfkeyle haykırdığı annelerin geleneğe bağlı tavrı, “Eski Sevgili” de Nigar’ın annesi Naile Hanım’ın, ölen kocasının takım elbisesini dolapta saklayarak erkek egemenliğini sürdürmeye çalışmasıyla resmedilir. 12 Mart döneminin bulanık ortamının bireyin üzerine çöktüğü, buruk bir anlatma havasında olan öykü, eşinden ayrılmış, emekli bir banka memuresi olan Nigar’ın gözünden kadın-erkek ilişkilerini anlatır. Toplumda kadının ikincil, erkeğinse ayrıcalıklı konumu, Nigar’la Salih’in yarım kalan aşkı üzerinden dile getirilir. Bu aşk aynı zamanda geç kalınmış bir aşktır. Çünkü aradan geçen zaman diliminde Nigar, Salih’e duyduğu aşkı, içinde gizli bir umutla büyütürken, Salih çoktan evlenmiş ve bir çocuk sahibi olmuştur.

Gençlik döneminde sosyalist mücadele içinde bulunan iki âşğın yıllar sonra tekrar karşılaşmasıyla Nigar, hayatı boyunca belki de ilk kez kendi arzularına göre hareket ederek yıllarca içinde biriktirdiği aşkı yaşamak ister. Çünkü gençliğinde sadece annesinin istediği biçimde yaşamıştır. Genç yaşta kocasından ayrılıp dul kalsa da kimseyle düşüp kalkmamış, adına leke getirmemiştir. Bu yanıyları annesine benzerken, yıllar sonra içinde uyanan kadınlığını ve cinselliğini özgürleştirme arzusuyla annesinden uzaklaşır. “Nigar, böyle bir adamın “haberinde olmadan “ bile olsa, arada bir kollarında olmak istediğine şaşırıldı! şehvet” (Erbil 1984: 144).

Nigar, bir erkekle “haberinde olmadan” sevişecek ve böylece kendi isteğiyile sevişme suçunu yok edecektir. Namusu, iffeti zarar görmemiş olacaktır. Çünkü Nigar’ın içinde yaşadığı topluma göre bir kadının cinselliği kendi isteğiyile yaşaması suçtur.

“ ‘haberinde olmadan’ sevilme isteyişini, yaşayışı içinde hep bunu aradığının nedenini seçti. Suçtan kaçıyordu. Toplumun yasağına uyuyordu böylece. Ayıp olana kendisi değil, bir başkası onun haberi olmadan svaanmalıydı ki, o her vakit toplumun koyduğu kurallara uyan temiz bir yurttaş, bir namuslu kadın olarak kalabilirdi! “ (Erbil 1984: 170).

Nigar, her şeyin özgürleştiğini sandığı noktada bile namuslu olma adına yine topluma yenik düşmüştür. Onu yaşama geciktiren, yıllarca tabuların içine hapseden ise çok uzakta değildir. *“Dikkatle baktı anasına, evet artık ona karşı gelecek gücü yoktu, böyle bir duygu barınmazdı içinde, ama haberi olmadan yazgıyı yazanın, yasaklar koyanın, yönetenin yanında yer alan en sevdikleri anası, ailesi olduğunu çaresizlikle gördü”* (Erbil 1984: 188).

Çaresizlik içinde kalan Nigar’ın ve diğer kadınların toplumda ikincil bir varlık olarak konumlanmasında, erkek egemen düzenle suç ortaklığı yapan, el değmeyen namus anlayışının biricik bekçileri, annelerdir.

SONUÇ

Leylâ Erbil’in öykülerinde ataerkil toplumda kadının ikincil konumu, kadın-erkek eşitsizliği ile çevrelenen sorunların odak noktası, ‘kadın’dır. Erbil, kadın sorunsalını aile ve toplum olmak üzere iki alanda ele almıştır. Ailede, anne kavramının çocukların kişisel gelişimdeki önemi vurgulanırken ataerkil düşünceye hizmet eden, kadın kimliğiyle kızına örnek olması beklenen geleneksel anne modeli eleştirilir. Sosyo-kültürel alanda yapılan cinsiyet ayrımcılığı ise anlatılarda toplumun yanlış ve aksak yönlerinden biri olarak ön plana çıkar. Toplumsal ideoloji ve onun yarattığı baskı, gelenek karşısında farklı eğilimlere sahip kadınlar aracılığıyla değerlendirmeye alınır. Bu açıdan bakıldığında Erbil’in seçtiği kadın figürlerini genel olarak iki grupta toplamak mümkündür:

İlk olarak erkeğin gölgesinde yaşayan, eril geleneğe tamamıyla bağlı olan ve bunu kuşaktan kuşağa aktaran kadın karakterler karşımıza çıkar. Bu kadınların aile içinde geleceğin kuşaklarını da aynı gelenekler içerisinde yetiştiren anneler olduğunu söylemek mümkündür. Annenin kadın kimliği, kızına örnek oluşu ve namus kavramıyla ilişkilendirilir.

Annelerin kadınlık bilincine erişinceye dek, erkekte daha katı bir biçimde eril toplum kurallarına sonuna kadar itaat ederek, geleceğin kuşaklarını da aynı gelenekle yetiştirdikleri görülür. Bu noktada Erbil’in öykülerinde dile getirdiği anne baba tutumlarının çocuklar üzerinde yarattığı nevrotik etki dikkat çekicidir. Özellikle kız çocukları üzerinde ailenin kurduğu basıcı tutumun, bireyin ruhunda derin izler bıraktığı görülür. Çocukluğundan itibaren gerek ailesinin gerekse toplumun katı kuralları altında ezilen kadının çaresizliği gözler önüne serilir. Diğer yandan kız çocuklarının maruz kaldığı cinsiyet ayrımı da, ailede erkek çocuğun daha çok sevilmesi, daha özgür bir ortamda yetiştirilmesi şeklinde kendini gösterir. Baba genelde çalışmak için dışarıdadır ya da ölmüştür. Babasız kalan çocuklar, sevgiden uzak, annenin otoritesi altında büyürler.

Kadına sunulan yaşam alanı yalnızca ev ile sınırlıdır. Kadın, kendi statüsünün yaptığı evlilik ile yükselmesinden memnundur. Bu yüzden yaşadığı hayatı sorgulama ihtiyacı duymaz. Çünkü erkeğin varlığı kadını güçlü kılar. Eşini kaybeden kadının ise gömüldüğü yalnızlık içinde adım adım yok olup gidişine tanık oluruz.

Kadınlık bilincine eren diğer karakterlerin ise aile ve toplum baskısı ile geleneklerin bağlayıcılığı karşısında özgürleşme isteğiyle çıkış yolu aradıkları görülür. Bu bir anlamda kadının yüzleşmek durumunda olduğu dayatmalara karşı yinelenen bir savaşımdır. Çünkü kadının toplumda bir birey olarak varoluşu, ancak özgür seçim, sorumluluk ve cinsel özgürlük gibi kendini algılayış biçiminde edineceği farkındalıkla gerçekleşecektir. ©

KAYNAKLAR

BÜKER, Elif (2008), *Leylâ Erbil'in Romanlarında Kadın ve Kadın Sorunları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

ERBİL, Leylâ (2004), *Hallaç*, İstanbul, Kültür Yay.

; (2010), *Gecede*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.

; (1984), *Eski Sevgili*, İstanbul, Adam Yay.

NECATİGİL, Behçet (1972), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, Varlık Yay.

ÖZATA DİRLİKİYAPAN, Jale (2007), *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücüsünde 1950 Kuşağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Bilkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı ABD.

ŞAHİN, Elmas (2009), *Leylâ Erbil'in Eserlerine Feminist Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

ŞENTÜRK, Semiha (2009), *Leylâ Erbil'in Öykülerinde Öznellik, Dil ve Anlatım*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

UYGUN, Hasan (2010), "*Leylâ Erbil'de Umut ve Muhalefet*" Mavi Melek, S. 49

http://mavimelek.com/leyla_erbil-umut-muhalefet.htm (Erişim Tarihi: 31.10.12).

ZİLELİ, Irmak (2012), "*Delilik Dediğiniz Şey Aslında 'Normallik' Halidir*", Leylâ Erbil ile Söyleşi, Remzi Kitap Gazetesi, Şubat 2012, <http://www.remzi.com.tr/kitapGazetesi.asp?id=3&ay=2&yil=2012&bolum=7> (Erişim Tarihi: 21.11.12).